

GÜLMƏYİ BACARMAQ – QƏHRƏMANLIQDIR!

(*Dünya xalqlarının Molla Nəsrəddin lətifələri. İyirmi üç Nəsrəddinin 1001 lətifəsi. Bakı, Qanun nəşriyyatı, 2020, 544 səh. Tərcümə edən: Vilayət Quliyev*)

Ölkəmizdə, hətta ömründə kitab oxumayan adamlar arasında da, Molla Nəsrəddinin bir neçə lətifəsini bilməyən, yeri gələndə, vəziyyətə uyğun şəkildə müdrik Mollanın fikirlərinə istinad etməyən kimsəyə rast gəlmək qeyri-mümkündür. Ancaq bu böyük gülüş ustası tək bizim yumor qəhrəmanımız deyil. O, bir dünya vətəndaşıdır. Adı və ibrətamiz lətifələri dil, din maneələri tanmadan, coğrafi sərhəd bilmədən yüz illər boyu dünyanın üç qitəsində 30-a yaxın xalq arasında yayılıb. Oxuculara təqdim olunan bu kitabda Molla Nəsrəddin, Xoca Nəsrəddin, Nəsrəddin Əfəndi, Nəsir Əfəndi, Anastratin və s. adlarla tanınan bəmərə türk müdrikinin 23 dünya xalqına məxsus 1001 lətifəsi toplanıb.

Qəhrəmanlıq ağır zamanlar üçündür, amma biz ümitsizlik çağında yaşayırıq. Ona yaraşan isə yalnız yumor hissidir.

Erix Maria Remark

Yaşadığımız bu çətin, həyəcanı çox, ümidi isə az olan günlərdə qıtlığı, qəhətliyi hər şeydən çox duyulan “defisitlərdən” biri də gülüşdür. Bilmirəm, səbəb nədir – ömrün qayğısız illərinin arxada qalması, mürəkkəb, keşməkeşli zəmanəyə tuş olmağımız, yoxsa gələcək üçün qorxu və narahatlığın artması? Amma səbəblərin mahiyyətindən asılı olmayaraq bir məsələ gün kimi aydındır – üzlərdəki gülüş, dodaqlardakı təbəssüm günbəgün yoxa çıxır. İş yerində, küçədə, nəqliyyatda qabaqlar bircə şux sözdən, məhrəm zarafatdan, köhnə, yaxud təzə lətifədən şaqqanaq çəkib gülən adamlar elə bil günbəgün öz daxilinə çəkilir, tənhalıq, adamayovuşmazlıq qıfılına bürünüb özlərini hər vasitə ilə ətraf aləmdən təcrid etməyə çalışırlar. Adamları qınamağa da əsas yoxdur. Dörd bir tərəfimizdə bu qədər qorxu, həyəcan, dərd, qüssə olduğu, cəmiyyətin qarşısızalmaz şəkildə uçuruma doğru yuvarlandığı, həyat şəraitinin ağılagəlməz dərəcədə çətinləşdiyi, ən başlıcası isə torpağımızın, millətimizin siyasi diskriminasiyaya və təcavüzə məruz qaldığı bir şəraitdə gülmək, şadlanmaq asandır mı? Yadıma Abbas Səhhətın xalqımız üçün eyni dərəcədə narahat və qorxulu dövrdə – 1905-ci ildə yazdığı bir şeirinin məlum misraları düşür:

Yoxdur daha könlümdə qönçə dodaqlar dərdi,

Vardır ev dərdi, çörək dərdi, uşaqlar dərdi.

Doğrudan da, dərdin çox, həmdərdin isə yox olduğu dövrlərdə, heç bir hüquqi və insanlıq qanununun saya salınmadığı cəmiyyətdə gülmək, şadlanmaq, həqiqətən də, çətin, bəlkə də, qeyri-mümkündür... Bəs çıxış yolu nədədir?

Tarixin təcrübəsi göstərir ki, yenə də gülməkdə! Deyilənə görə, öz qəddarlığı və amansızlığı ilə ad çıxarmış Hülaku xan görkəmli Azərbaycan alimi, məşhur yumor qəhrəmanımızın adaşı Nəsirəddin Tusiyə tapşırıbmış ki, onun üçün dəbdəbəli bir məqbərə layihəsi hazırlasın və tikintisinə də özü rəhbərlik etsin. Məqbərə

hazır olandan sonra Hülaku vəzir-vəkili ilə axirət mənzilinə tamaşa etməyə gəlir. Hər şeyi gözdən keçirəndən sonra üzünü, bəlkə də, tam qanuni və məntiqi olaraq Şərqi ən böyük gülüş ustasının adını daşıyan Nəsirəddin Tusiyə tutaraq soruşur:

– De görək, burada nə çatışmır?

– Çatışmayan yalnız siz əlahəzrətin cəsədidir, – deyər Nəsirəddin Tusi gözlərini qırpmadan cavab verir.

Qorxunun, yaltaqlığın, acizliyin düz üzünə tuşlanmış bu gülüş ən qüdrətli silah deyilmi? Dünya gülməsəydi, yaşamazdı deyirlər. Bu mənada gülüş ustalarının – hansı xalqda, hansı formada, hansı vasitələrlə çıxış etmələrindən asılı olmayaraq eybəcərliyi, yaramazlığı, naqisliyi öz adı ilə adlandıranların, ona öz həqiqi yerini göstərənlərin zahirən məzhəkə və təlxəklik pərdəsinə bürünmüş söz və hərəkətləri həmişə əsl hünər və qorxmazlıq timsalı olub. Adı dünya yumorunun görkəmli simaları sırasında çəkilən belə qüdrətli gülüş ustalarından biri də Nəsrəddindir.

Xalqımız elminə, biliyinə, tədbirliliyinə görə Molla adı verdiyi (Molla Pənah Vaqifi yada salaq!) Nəsrəddini özününkü sayır. Bəlkə də, çoxları bizim Mollanın bir qədər fərqli adlar altında Asiya, Avropa və Afrikanın otuz yaxın xalqı arasında məşhur olmasından və hər bir xalqın da Nəsrəddini özü üçün doğma hesab etməsindən, ona milli mədəniyyət hadisəsi kimi baxmasından xəbərsizdir.

Oxuculara təqdim olunan bu kitabda 23 dünya xalqının Nəsrəddin haqqındakı bir-birindən gülməli və ibrətamiz lətifələri toplanıb. Həmin lətifələr Nəsrəddini kiçik yaşlarından tutmuş qəbir evinə və ölməzliyə qədər “müşayiət etməyə”, onu gündəlik həyatın, məişətin, qarşılıqlı münasibətlər sisteminin ən müxtəlif səhnələrində, ən müxtəlif rol və situasiyalarda görməyə imkan yaradır. Az öncə qeyd etdiyim kimi, hər bir xalqın tam səmimiyyətlə özünüküləşdirdiyi Nəsrəddin Azərbaycanda Molla Nəsrəddin, Anadoluda Xoca Nəsrəddin, özbək, türkmən və uyuğurlarda Nəsrəddin Əfəndi, qazaxlarda Xoca Nasır, çeçenlərdə Nesart, yunanlılarda Anastratin və s. adlarla tanınmasına baxmayaraq hər yerdə eyni rolu oynayır, xalq fikirlərinin tərcümanına çevrilərək müdriklik və həyatsevərliyin, nikbinlik və hazırcavablığın, haqsızlığa qarşı barışmazlığın simvolu kimi çıxış edir.

Molla Nəsrəddin Azərbaycan xalqının ən çox sevdiyi, gündəlik ünsiyyətində ən çox istinad etdiyi, bu və ya digər həyat hadisəsini adı ilə əlaqələndirdiyi, yaxud özündən uzaqlaşdırdığı məzhəkə ustalarından biri, bəlkə də, birincisidir. Yadımdadır ki, 60-cı illərin əvvəllərində, hələ TV-nin ucqarlara ayaq açmadığı, yeganə kütləvi informasiya vasitəsinin radio olduğu dövrdə kəndimizdə az qala hər evdə tapılan, ən çox oxunan əzsaylı kitablardan biri də Molla Nəsrəddin lətifələri idi. O da maraqlıdır ki, “mütaliə mədəniyyəti” barəsində yəqin ki, heç nə eşitməmiş kənd adamları həmin lətifələri yalnız onların bəzən diribaş, bəzən kütbeyin təsiri bağışlayan, bəzən ən mürəkkəb situasiyalardan baş çıxaran, bəzən isə adi bir işin içində ilişib qalan, bəzən avam arvadının, cahil dostlarının əlində əsir-yesir olan, bəzən isə dövrün hakimlərinə, alimlərinə, hökmdarlarına meydan oxuyan qəhrəmanına gülmək üçün oxumurdular. Hər şeydən əvvəl, öyrənmək, bu və ya digər məsələyə münasibətdə mövqelərinin dəqiqliyini yoxlamaq, qarşıdakı insanları inandırmaq, yaxud realılıqla barışdırmaq üçün oxuyurdular. Həm də təkcə oxumur, şüurlarına və yad-

daşlarına həkk edirdilər. Kitab-qəzetə o qədər də meylli olmayan kənd adamları arasında Molla Nəsrəddinin özünəməxsus kultu var idi və onlar bu və ya digər məsələ ilə əlaqədar Mollanın adını çəkəndə, onun səciyyəvi hərəkətini, yaxud kəlamını xatırladanda böyük gülüş ustasını mütləq “rəhmətlik” sözü ilə yad edirdilər. Kim bu yazılmamış qanunu pozsaydı, yəni Mollanı xatırlayarkən “rəhmətlik” sözünü deməsəydi, gərək onunla bağlı yeddi lətifə danışaydı. Kənd adamları bu özünəməxsus rituala çox dəqiqliklə, kimsəyə güzəşt tanımadan əməl edirdi. Göründüyü kimi, xalq arasında Mollanı xatırlamağın, ona ehtiram göstərməyin forması və üsulu da onun özü kimi qəribə və müdrikanə idi...

Molla, Xoca, yaxud Əfəndi adlandırılmasından asılı olmayaraq Nəsrəddinlə bağlı lətifələr yazıya alınana kimi yüzilliklər boyu dildən-dilə düşərək xalq arasında yaşayıb. İti ağıl, hazırcavablıq və tizfəhmliliklə dolu bu lətifələr yalnız insanların kefini açmağa, üzünü güldürməyə xidmət etməyib, həm də onların güvənc yerinə, inam, istinad mənbəyinə, haqsızlığa, ədalətsizliyə qarşı istehzasına və üsyanına çevrilib. Molla Nəsrəddinin başına gələn kiçik, lakin ibrətamiz hadisələrin utandırdığı, tərbiyə etdiyi anlar, düz yola səslədiyi, ədalətsizliyə, insafsızlığa son qoyduğu məqamlar, hakimlərin özbaşınalığına, məhkumların mütiliyinə meydan oxuduğu təsadüflər də az olmayıb. Molla Nəsrəddin çətin məqamlarda həmişə arasında yetişdiyi xalqın, müdrikliyi sadəlik və təvazökarlığında olan insanların köməyinə tələsib. Zaman keçdikcə onun “kiçik qardaşları” – Bəhlül Danəndə, Abdal Qasım və digərləri ərsəyə gəlib, lakin Nəsrəddin yenə də birinci müdrik, birinci məzhəkəçi mövqeyini özündə saxlayıb. Azərbaycanda onun döymədiyi qapı, girmədiyi ev, güldürmədiyi adam qalmayıb. Ən başlıcası isə Molla Nəsrəddin nə vaxt, haraya gəlməyini yaxşı bilib. Onun uzaq Ərəbistan yarımadasına, dini dinimizdən, dili dilimizdən olmayan Yunanıstana, Makedoniyaya, Serbiyaya, Bolqarıstana səfəri də elə Anadoludan və Azərbaycandan – türk torpaqlarından başlayıb... Bu gün bizim Molla Nəsrəddin kimi tanıdığımız Şərq Ezopu böyük türk dünyasının Azərbaycan, özbək, tatar, başqırd, qaqauz, türkmən, qırğız, uyğur, türk, qazax, qumuq kimi dilləri ilə bir sırada fars, tacik, bolqar, serb, yunan, xorvat, macar, çeçen, dargin, avar, ləzgi, ərəb, hətta qədim Assuriya (assyor) dilində “danışmasına” baxmayaraq onun türk əsilli, türk köklü olması, ümumtürk gülüş mədəniyyətinin və xalq yaradıcılığının təmsilçisi kimi ortaya çıxması heç kimdə şübhə doğurmur.

Molla Nəsrəddinin Azərbaycan qədər sevildiyi, populyar olduğu Türkiyədə, gülüş qəhrəmanının vətəni sayılan Akşehirdə onun həqiqi yumor və hazırcavablıqla yoğrulmuş heykəli var. Şəhər meydanlarından birini bəzəyən Xoca Nəsrəddin uzunqulağının belində oturub əli ilə qabağı göstərir. Onun nişan verdiyi istiqamətdə yola davam edən müsafirlər bir qədər sonra Xocanın eyni ilə əvvəlkinin təkrarı olan başqa bir abidəsi ilə rastlaşırlar. Burada da Xoca yolu göstərir. Beləcə, üçüncü və dördüncü abidələrlə üz-üzə gələn yolçu Xocanın dediyi kimi hərəkət edərək təzədən birincinin yanına qayıdır. Bu simvolik abidə kompleksini ən müxtəlif şəkildə yozmaq, burada ən müxtəlif lətifələrin izlərini axtarmaq mümkündür. Lakin yozuculuq işi mənim öhdəmə buraxılısaydı, deyərdim ki, kompleksdə ilk növbədə, Nəsrəddin

şəxsiyyətinin və gülüşünün seyrindən çıxmağın qeyri-mümkünlüyü və bir də onu yetirən, dünya mədəniyyətinə təqdim edən torpağın cazibə qüvvəsi ifadəsini tapıb. Nəsrəddin türk torpağından dünyanın müxtəlif guşələrinə ayaq açsa da, onu yetirən böyük mədəniyyətin, xalq müdrikliliyinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi qalıb. İllər keçir, ictimai həyatda bizə əhəmiyyətli görünən hadisələr, böyük bir ölkəni mənasız sınaq laboratoriyasına çevirmiş hansısa başabəla sovet lideri haqqındakı ən gülməli, hazırcavablığı, dəqiqliyi ilə seçilən ən “aktual” lətifələr də yaddan çıxır, özünün əvvəlki təsir qüvvəsini və kəsərini itirir, Nəsrəddin lətifələri isə xalqın yaddaşında yaşayır, ona gündəlik həyatda yol yoldaşlığı edir. Biz dönə-dönə ona qayıdırıq. Yəqin folklorşünaslıq mütəxəssislərindən tutmuş sırası oxuculara qədər hamı Molla Nəsrəddin uzunömürlülüğünün sirri, sehri ilə maraqlanır. Mən də Nəsrəddinlə bağlı dünya xalqlarının lətifələrini dilimizə çevirərkən bu möcüzə haqda çox fikirləşdim və sonda belə qərara gəldim ki, Molla Nəsrəddinin əbədiyyəti onun həmişə vaxtında özünü yetirməsi, sözü vaxtında deməsi, zərbəni vaxtında endirməsindən qaynaqlanır.

Dövrün indiki kimi çətin, keşməkeşli olduğu, xain və məkrli qonşularımızın çirkin niyyətlərini həyata keçirmək üçün bütün Cənubi Qafqazı qan gölündə boğmağa başladıkları 1906-cı ildə Tiflisdən “Sizi deyib gəlmişəm!” – nidası ilə tək Azərbaycana deyil, bütün türk-müsəlman dünyasına ayaq açan “Molla Nəsrəddin” jurnalı da eyni adlı müdrik sələfinin davamçısı kimi meydana atılmışdı. Hər sözə zərgər dəqiqliyi ilə yanaşan böyük Cəlil Məmmədquluzadə çox güman, bu adı təsadüfi seçməmişdi. O, dörd bir yanını saran Danabaş kəndinin sakinlərini, “ölülər” səltənətinin vətəndaşlarını yalnız sarkazm dolu amansız gülüşün qüdrəti ilə oyada biləcəyinə inanırdı. Bu mənada böyük yazıcının istinad etdiyi, arxalandığı hamının yaxşı tanıdığı, amma məsləhətləri, nəsihətləri çox vaxt qulaq ardına vurulan qoca Molla Nəsrəddin olmuşdu.

Karl Marksda belə bir maraqlı və dəqiq fikir var ki, xalqı oyatmaq, mübarizəyə səsləmək üçün onu düşdüyü mövcud vəziyyətdən hiddətləndirmək lazımdır. Həmin hiddət hissini oyatmaqdan ötrü vətənpərvərlik çağırışlarından, amorf kütləyə keçmiş əzəmətini və böyüklüyünü xatırlatmaqdan da istifadə etmək olar, onun indiki vəziyyətinə gülmək, məsxərə etmək yolu ilə hərəkətə gətirmək də! Müasir terminologiya ilə desək, bu ikinci yol tibbdə şok terapiyası adlanır və bəzi hallarda ənənəvi müalicə üsullarından daha təsirli olur. Yəqin nə Mirzə Cəlil, nə də Sabir Marksı oxumuşdular. Amma yalnız dahilərə xas bir sövq-təbii ilə tarixi gerçəyi duymuş və bütün həyatlarını müdrik Molla Nəsrəddinin dili, gülüşü ilə “Molla nəsrəddinlərin” iç üzünü açmağa, gülüş, istehza, məsxərə və sarkazm vasitəsi ilə xalqı yaramaz mühitə və cəmiyyətə qarşı mübarizəyə səfərbər etməyə, salındığı vəziyyətdən hiddətləndirməyə çalışmışdılar. Bu yolda onların ən yaxşı silahdaşı və məsləhətçisi xalq müdriki Molla Nəsrəddin olmuşdur. “Molla Nəsrəddin”i də qoca Molla kimi zəmanə özü yaratmışdı.

Deyəsən, mətləbdən bir qədər uzaq düşdüm.

Amma nəsillərin yaddaşı və təcrübəsi göstərir ki, Molla Nəsrəddin nə vaxtsa, haradasa lap ötəri anılanda da heç vaxt elə-belə, durduğu yerdə adamın

yadına düşür. O, nə vaxt yada düşürsə, bu yadətmanın mütləq bir ictimai səbəbi, mənəvi-əxlaqi kökü olur. Məhz bizim günlərdə dünya xalqlarının Nəsrəddin haqqındakı lətifələrinin Azərbaycan oxucularına təqdim olunması da təsadüfi xarakter daşıyır.

Mən bu lətifələri dilimizə çevirəndə 1990-cı ilin fevral ayı idi. Torpağımız kimi ürəklərimizi də parçalayan, tırtılları altına alıb xıncım-xıncım edən sovet tankları hələ Bakı küçələrindən çəkilməmişdi. Dinc əhaliyə divan tutmaq üçün yurdumuza göndərilən yadelli əsgər və zabitlərin nifrət dolu gözləri də tankların və topların, avtomatların və tapançaların lülələri kimi insanlarımızın ürəyinə tuşlanmışdı. Hamı Bakının qanla suvarılmış müqəddəs məbədghasına – Şəhidlər xiyabanına tələsirdi. Silah və zor qarşısında fiziki gücsüzlüyümüzü hiss etdiyimizdən göz yaşları içimizə axır, nifrətimiz və qəzəbimiz kilidlənmiş dodaqlarımız arxasında dəfn olunurdu. Əl işdən soyumuş, günahsız adamların ölümü, azadlıq istəyinin top-tüfəng atəşləri və qaba bir zorakılıqla boğulması müqabilində hər şey öz mənasını, ilkinliyini itirmişdi. Belə bir vaxtda mən dünyanın qoluzorlularına gülən, dövrün hakimlərini barmağına dolayan, ən zalım, qəddar hökmdarlara da yerini göstərməkdən çəkinməyən müdrik Nəsrəddin haqqında dünya xalqlarının lətifələrini dilimizə çevirməyə başladım. Düşündüm ki, bu lətifələrlə tanış olan oxucularımız da Molla Nəsrəddinə qoşulub gücü dinc, silahsız əhaliyə çatan miskin “sərkərdələrə”, ölkəni fəlakət və milli qırğın həddinə gətirən boşboğaz dövlət başçılarına, tanrısı rüşvət olan vəzifə sahiblərinə, sözü ilə əməli bir-birinə uyuşmayan siyasət dəllallarına, bisavad alimlərə, cahil mollalara, qafiyəpərdəz şairlərə, vədəbazlara, yalançılara, saxtakarlara, fitnəkarlara və s. və i. a. güləcəkdir. Bu insanı alov kimi qarsan yandırıcı bir gülüş olacaq. İnsanların içindəki xofu, qorxunu öldürən bir gülüş olacaq. Və insanlarımız güldükcə özünü daha çox dərk edəcəkdir. Güldükcə hiddətlənəcəkdir. Güldükcə həyatımızı sarmış bütün yaramazlıqlara qarşı daha da barışmaz olacaq. Və artıq qorxa-qorxa, çəkinə-çəkinə yox, gül-gülə onları öz yolundan kürüyüb tarixin zibilliyinə atmaq haqqında düşünəcəkdir. Güldükcə bu gün gözünə böyük, əzəmətli, əbədi və əzəli görünənlərin çox şeylər nəzərində kiçiləcəkdir, dəyişməz həqiqətlər kimi təlqin olunanlar rədd ediləcəkdir. Günümüzün insanı dünyanın ora-burasını rəngləyərək onu babat bir şəkllə salmaq haqqında deyil, kökündən dəyişmək haqqında düşünəcəkdir. Güldükcə görəcəkdir ki, hər şeyi yerbəyer edən zaman və çətin anda öz sözünü deməyi bacaran xalq var. Güldükcə görəcəkdir ki, həqiqətən də, dünya gülməsə – yaşamaz. Evlərinizdən, məclislərinizdən gülüş səsi heç zaman əskilməsin. Unutmayın ki, gülməyi bacarmaq da həqiqi qəhrəmanlıqdır!

Vilayət QULIYEV,
Filologiya elmləri doktoru, professor

